

УДК 94(497.11)“1875/1878”
355.48(497.11)“1875/1878”:070
070 СРПСКЕ НОВИНЕ
<https://doi.org/10.46793/LZ-LXII.091L>
ОРИГИНАЛНИ НАУЧНИ РАД
Примљен: 12. 03. 2022.
Прихваћен: 17. 08. 2022.

Доц. др. Маја Р. Лаковић*

Филозофски факултет Универзитета у Источном Сарајеву

Проф. др Татјана М. Вулић**

Филозофски факултет Универзитета у Нишу

ИНОСТРАНИ ИЗВЈЕШТАЈИ О ПОЧЕТКУ ВЕЛИКЕ ИСТОЧНЕ КРИЗЕ У ЛИСТУ „СРПСКЕ НОВИНЕ“

Апстракт: *Велика источна криза* (1875-1878) сматра се једним од преломних догађаја у новијој српској историји, који се јавио као резултат вишедеценијског аграрно-социјалног незадовољства и тежње за националним ослобођењем хришћанског становништва од турске власти. Почети Велике источне кризе везани су за устанак у селу Крекови, код Невесиња 9. јула 1875. године. Устанак се за кратко вријеме пренио у Босну, а затим и на македонске, бугарске и косовске просторе. Веома динамично трогодишње раздобље источне кризе окончано је на завршној сједници Берлинског конгреса 13. јула 1878. године.¹ Предмет интересовања овог рада су извјештаји и саопштења иностране штампе о почетку *Велике источне кризе*, које су „Српске новине“, током јула 1875. године, објављивале у дјеловима или у цјелини. Због релативно брзог протока информација и коришћења услуга телеграфа, штампа је, у то вријеме, представљала изванредно важан извор. На основу понуђених иностраних извјештаја и саопштења, које су готово свакодневно објављивале „Српске новине“, анализирали смо прве сукобе у Херцеговини у јулу 1875. године, у намјери да приближимо начин на који је појава устанка интерпретирана на страницама европске штампе.

Кључне ријечи: Српске новине, Велика источна криза, Херцеговина, штампа.

О Српским новинама

Привилегије стечене хатишерифом (1830) уредиле су однос обновљене Србије и Порте и отвориле пут ка друштвеном и просветном препороду српског друштва, у прилог чему говори и оснивање културно-образовних институција одмах након стицања националне аутономије. Важну новину у друштвеном и културном животу Срба представљало је и покретање службеног гласила Кнежевине Србије односно

* lakovic.maja@yahoo.com

**tatjana.vulic@filfak.ni.ac.rs

¹ Милорад Екмечић, *Стварање Југославије 1790-1918*, књ. 2, Београд 1989, 272.

„Новина србских“ чији је први број изашао 5. (18) јануара 1834. године у Крагујевцу. Вишедеценијским континуитетом излажења, од 1834. до 1919. године, Новине су оправдале статус првог службеног гласила које је српску јавност деценијама информисало о најактуелнијим питањима из политике, друштва и културе.² Нешто дуже од годину дана Новине су штампане у Крагујевцу, да би већ у јуну 1835. године штампарија, која је неколико година раније стигла из Русије, била враћена у Београд, будућу престоницу Кнежевине Србије. Измијештање штампарије је у већој мјери послужило културној афирмацији нове престонице него што је користило првом службеном гласилу, јер се број читалаца, са пресељењем у Београд, значајно смањио.

У првој деценији публикавања задржале су назив „Новине србске“, да би од 1843. године биле преименоване у „Србске новине“. Под називом „Србске новине“ излазиле су све до 1870. године, када је почео да се користи назив „Српске новине“. Са промјеном назива мијењао се и формат, периодичност и садржај рубрика. У почетку су излазиле као недељне, а касније кратак период и као дневне новине. Четрдесетих година XIX вијека, уз новине су се штампали и „Додатак к Србским новинама“ и додатак „Подунавка“.³ У почетку, најзаступљеније форме текстова су биле „мешавина извештаја и коментара са елементима фактографских и аналитичких облика новинарског изражавања, и то у форми друштвене хронике као спој редакцијског коментара, односно уводника, колумне, полемике и класичног коментара“.⁴ „Новине србске“ су осим културно-просветног садржаја у виду књижевних прилога, информисале јавност и о државној управи и важним политичким вијестима из земље и иностранства. У већој мјери захваљујући инсистирању кнеза Милоша Обреновића (1817-1839), који је показивао интересовање за аустријску, руску, грчку и турску штампу, текстови иностраних листова су превођени на српски језик и редовно публиковани у „Новинама србским“. На првом мјесту, у садржају сваког броја, налазили су се написи о породици Обреновић, одлуке и наредбе кнеза, вијести из Србије и тематски написи. Друга страна је била посвећена извјештајима из иностране штампе, док су се на крају налазиле занимљивости, огласи и разна обавјештења.⁵ Концепт и садржај Новина установљен у првом броју се, са мањим одступањима, поштовао дуги низ година.

² Јеремија Д. Митровић, *Грађа за историју и библиографију српске периодике до 1920. године*, Београд 1984, 99; Урош Џонић, „Библиографија српских листова за 1912. годину“, *Просветни гласник* (прва половина 1913. године), Београд 1913, 415.

³ Исто, 99.

⁴ Маја Анђелковић, Татјана Вулић, „Русија као тема у Новинама србским (крагујевачки период)“, *Наслеђе* 37, Крагујевац (2017), 176.

⁵ Исто, 175.

Извјештаји иностране штампе о Великој источној кризи

Српска криза као важан сегмент у рјешавању Источног питања отворена је 1842. године и карактерисали су је периодични устанци незадовољног сељаштва, који су у прекидима трајали до појаве Велике источне кризе, која је формално превазиђена међународним посредовањем.⁶ У том контексту, Босна и Херцеговина је представљала нарочито осјетљиво подручје са најмасовнијим националним покретом српског народа, које је годинама патило због нерјешених аграрно-социјалних односа, увећања пореза и злоупотреба локалних турских чиновника.⁷ Порески намети су само сељаку одузимали између 65% и 80% годишњих прихода, док су рђави покушаји спровођења државних реформи народ гурали ка дубљој немаштини и незадовољству.⁸ Положај сељака у Херцеговини се додатно погоршао услед лоше љетине 1873. године, док је немир међу народом невесињског среза, у јесен 1874. године, унио и „подгорички покољ“.⁹ Међутим, социјално-економска неправда није погађала само хришћане, већ су и муслимани, почетком 1875. године, захтјевали политичке и економске повластице, док су у појединачним случајевима сарајевски бегови и муслимани-трговци исказивали више иницијативе за сарадњом са српском владом него са званичним властима у Константинопољу.¹⁰

У јесен/зиму 1874-75. године смјењивали су се догађаји на тлу источне Херцеговине који су указивали на предстојеће догађаје. Још у јануару 1875. године, јавност се упознала са одлуком Бечког вијећа о заузимању Босне и Херцеговине и онемогућавању територијалног ширења Србије и Црне Горе.¹¹ Сасвим очекивано, долазак цара Франца Јозефа (1848-1916) у Далмацију, у непосредну близину турске границе, изазвао је велику пажњу православца и католика у Херцеговини. Цар је отпутовао у Беч под утиском да се више неће моћи чекати са запосједањем обеју покрајина.¹²

⁶ Милорад Екмечић, „Српски народ у Турској од средине XIX века до 1878“, *Историја српског народа*, књ. V-1, Београд 1994, 484.

⁷ Miloš Ković, „The Beginning of the 1875 Serbian Uprising in Herzegovina The British Perspective“, *Balkanica* XLI, Београд (2010), 57.

⁸ Чедомир Попов, *Источно питање и српска револуција 1804-1918*, Београд 2008, 112.

⁹ „Подгоричком покољу“ у октобру 1874. године претходио је атентат на турског војног старјешину Јуса Мучина. На вијест о убиству угледног забита, подгорички муслимани су одмах почели да проводе одмазду над недужним народом стихијским убијањем на улицама, пазару и другим мјестима. Бранко Павићевић, *Историја Црне Горе*, књ. IV т. II, Подгорица 2004, 185.

¹⁰ Милорад Екмечић, „Историјски значај устанка у Босни и Херцеговини“, *Радови из историје Босне и Херцеговине XIX века*, Београд 1997, 212.

¹¹ Miloš Ković, „Great Britain and the Consular Initiative of the Great Powers in Bosnia-Herzegovina in 1875“, *Balkanica* L, Београд (2019), 115.

¹² Чедомир Попов, *Источно питање и српска револуција 1804-1918*, 156.

За остварење поменутог циља, међутим, постојале су објективне препреке, међу којима је и обавеза Аустро-Угарске да поштује одредбе Тројецарског савеза¹³ (1873), у оквиру кога је дјеловала заједно са Њемачком и Русијом¹⁴. Упркос томе што је очување status-a quo на Балкану представљао дио њиховог договора, све чланице савеза су се првенствено руководиле сопственим интересима, у прилог чему говоре и аустроугарски планови у Босни и Херцеговини.

Политичку напетост и општу несигурност у мјесецима прије избијања Велике источне кризе описује један од цитата из политичког нотеса руског дипломате Николаја Павловича Игњатијева: „Небо је било у сумраку и „велики прасак“ се припремао на Оријенту“.¹⁵ Тачније, почетком јула се јавило више варница по цијелој Херцеговини док је према званичним информацијама устанак ширих размјера почео 9. јула на брду Гребенац у селу Крекови.

Анализом двадесет и седам бројева „Српских новина“ из јула 1875. године, утврдили смо да је, у оквиру сталне рубрике „Политички преглед“ објављено више десетина краћих саопштења и прилога из иностране штампе на тему појаве устанка у Херцеговини. Осим тога, дио „Политичког прегледа“ су била и саопштења о унутрашњим приликама у Турској, Аустро-Угарској, Русији и другим земљама, која су, понекад, доносила вијести о најновијим збивањима у Херцеговини. У наведеном периоду Новине су излазиле свакога дана, осим недељом и о великим празницима. Степен заступљености и бројности саопштења и извјештаја у иностраној штампи о првим сукобима у невесињском срезу потврђује претпоставку да се ради о догађају који је превазилазио локалне оквире.

Прве вијести о сукобима у Херцеговини преузете из бечких „Die Zeit“ и мађарских новина на њемачком језику „Pester Lloyd“, а објављене су у 144. броју „Српских новина“, у уторак 1. јула 1875. године. Према саопштењима поменутих листова вијести о првим сукобима стигле су из Далмације, уз

¹³ *Военная конвенция между Россией и Германией, подписанная Александром II у Вильгельмом I 24.4 – 6.5.1873*, Государственный архив Российской Федерации (=ГАРФ), ф. 678 (Александр II), оп. 1, ед. хр. 504, 1-8.

¹⁴ Међутим, осим званичне политике цара Александра II и министра А. М. Горчакова која се сводила на очување Тројецарског савеза, у Русији је дјеловала и словенофилска струја којој су осим угледних интелектуалаца припадали престолонаследник кнез Александар Александрович и руски амбасадор у Константинопољу генерал Н. П. Игњатијев. Управо захваљујући тој струји у врху руске власти, јавност је информисана о тешком социјално-економском положају Словена, захваљујући чему је њихов став преовладао међу јавним мњењем у погледу придобијања за војну интервенцију на Балкану. Барбара Јелавић, „Игњатијев у Цариграду 1876. године“, *Споменик Одељења историјских наука САНУ* 1991, 89.

¹⁵ *Записки Н. П. Игнатъева о положении Турции и о политике Австро-Венгрии, Англии и России на Востоке*, ГАРФ, ф. 730 (Николай Павлович Игнатъев), оп. 1, ед. хр. 560, л. 1.

констатацију да је постојала реална могућност ширења устанака и у другим крајевима.¹⁶ Међутим, извјештаји бечке штампе о догађајима у Херцеговини слали су поруку да цијела та ствар „нема велике важности“, јер се радило о сукобима незадовољних хришћана против спахија и турских власти због пореских злоупотреба и оптерећења.¹⁷

С обзиром на то да нису имале сталног дописника из Херцеговине, „Санкт-Петербургские ведомости“ су се позивале на изворе и саопштења Међународне телеграфске агенције у Бечу. Још у мају 1875. године писале су о могућој ескалацији ситуације у Херцеговини због вишегодишњег прогона хришћана и општој несигурности у покрајини. Позивајући се на бечке дневне новине „Neues Fremdenblatt“, „Санкт-Петербургские ведомости“ су прве у Русији, још 2. јула 1875. године, објавиле вијест о сукобима у пограничним крајевима са Аустријом.¹⁸

У исто вријеме, акценат у саопштењима бечке штампе је стављен на сукобе турских власти са католицима, који су имали готово истовјетне разлоге за подизање устанка као и православно становништво. Према писању листа „Presse“ у Бечу, као непосредан повод за избијање немира у Херцеговини послужило је убиство Николе Бабића на мосту у Крупи, кога су према првим незваничним информацијама убили Турци. Немили догађај довео је до масовног пресељења хришћанских породица у оближњи Метковић. У сриједу, 2. јула „Српске новине“ су пренијеле поређења актуелног са ранијим покретима хришћана у Херцеговини, која је урадио лист „Presse“, а у закључку којег је стајало да се тренутни сукоби нису развијали у црногорском залеђу, као што је то био случај раније, што је оцијењено као слабост самог покрета. У закључку истог саопштења изнесене су оцјене како ће турска војска савладати побуну са минималним напором.¹⁹ Наводне слабости на које указује „Presse“ заправо су се односиле на констатацију да се устанак јавио у невесињском крају и подручју око Габеле, док су се источне и јужне граничне области Херцеговине устаницима придружиле нешто касније. Према саопштењу листа „Dalmata“, побуњене групе су патиле од недостатка муниције и оружја, док су „два села, која су се прва дигла, истакла аустријску заставу“, вјероватно како би нарушили односе између Турске и Аустро-Угарске.²⁰ Расположење муслимана према Аустро-Угарској је, према свједочењима руског конзулата у Сарајеву, било изразито непријатељско.²¹ Крајње занимљива вијест о подизању аустријске

¹⁶ *Српске новине*, бр. 144 од 1. јула 1875, стр. 821.

¹⁷ *Српске новине*, бр. 146 од 3. јула 1875, стр. 829.

¹⁸ Ибрахим Тепић, *Босна и Херцеговина у руским изворима 1856-1878*, Сарајево 1988, 364.

¹⁹ *Српске новине*, бр. 145 од 2. јула 1875, стр. 825.

²⁰ *Исто*.

²¹ И. Тепић, *нав. дјело*, 363.

заставе објављена је и у санктпетербуршком листу „Руский мир“, што је охрабрило тамошњу јавност да такав инцидент тумачи кроз призму аустријске умијешаности у организацију устанка.²²

Између 3. и 5. јула рубрика „Политички преглед“ не садржи нове вијести о напредовању сукоба у Херцеговини. Међутим, већ 7. јула 1875. године „Српске новине“ се позивају на њемачки дневни лист „Allgemeine Augsburger Zeitung“ и преносе саопштење о ријешености бечке владе да се држи строге неутралности у односу на пограничне турске области.²³ Наредног дана, „Српске новине“ су у цијелости пренијеле текст, објављен крајем јуна у „Гласу Црногорца“, а који, за разлику од аустријских саопштења, пружа исцрпнију анализу узрока хришћанског незадовољства, али и конкретних разлога који су иницирали немире у Херцеговини. У тексту се помињу вербално малтретирање и непријатности са којима се суочио невесињски главар Трифко Грубачић приликом посјете Црној Гори. Исти извор помиње више појединачних убистава виђенијих Срба из Невесиња који су се усудили да дигну глас против турске самовоље. Страх од наставка одмазде над српским становништвом, нагнао је око двије хиљаде сељана да подигну оружани устанак и пресеку путеве између „Требиња и Билећа, Билећа и Стоца, Стоца и Невесиња, Невесиња и Мостара“, закључује се у „Гласу Црногорца“.²⁴ „Српске новине“ су 9. јула пренијеле став прашке „Политике“ да ће се устанак проширити до несагледивих размјера уколико турска страна настави са употребом силе. Као подсјећање на борбеност и снагу тамошњег народа наводи се примјер из прошлости Кривошијана „где је шака људи, свакојако наоружаних могла да одолева нападању редовне аустријске војске“.²⁵

Бечка штампа је са посебним интересовањем извјештавала о држању црногорског књаза, док је „Allgemeine Augsburger Zeitung“ писао о Портиним плановима да дипломатским путем упозна стране силе о увећању војне готовости и онемогућавању наставка устанка у Херцеговини.²⁶ Позивајући се на дубровачке изворе „Српске новине“ су 9. јула пренијеле информацију да су устаници заузели Билећу и Невесиње.²⁷ Нешто раније се појавила вијест о доласку у Невесиње турске комисије у саставу Асим-паша и Костаћи-ефендија, која се сусрела са представницима устаника и примила њихове писмене захтјеве,²⁸ о чему су писале и „Српске новине“. Слањем

²² Исто.

²³ Српске новине, бр. 148 од 5. јула 1875, стр. 837.

²⁴ Српске новине, бр. 150 од 8. јула 1875, стр. 845.

²⁵ Српске новине, бр. 151 од 9. јула 1875, стр. 851.

²⁶ Српске новине, бр. 155 од 14. јула 1875, стр. 871.

²⁷ Исто.

²⁸ У јулу 1875. године, Санктпетербуршке ведомости су објавиле садржај устаничких захтјева: укидање десетинске четвртине, смањење износа пореза

комисије на преговоре Порта је показала да прихвата озбиљност ситуације у Херцеговини. Међутим, преговори су 12. јула приведени крају, али без постигнутог договора. Устаници нису положили оружје, а захтјеви су остали само слово на папиру. Доласком у Невесиње, Портини изасланици су били у прилици да се увјере у ширење устанка између Мостара, дубровачке границе и границе са Аустријом, на задовољство народа који је масовно подржавао.²⁹ Спознаја да су српски делегати у преговорима одбили све приједлоге пореских олакшица указала је на чињеницу да се актуелна побуна разликовала од претходних, а намјере и циљеви устаника били знатно изнад свега што је у понуђено у преговорима.

За разлику од чешке „Политик“-е, саопштења бечке штампе су све до половине јула заступала став о локалном карактеру сукоба у Херцеговини у којима је учествовало свега неколико села. „Крвава битка код Невесиња“ према информацијама бечке новинске агенције „Korrespondenz Bureau“ само је мала „зађевица“. О истом догађају, међутим, далматинска штампа извјештавала је на сасвим другачији начин, па оно што је бечка штампа представљала као малу зађевицу заправо је био сукоб у коме је страдало двије стотине Турака и тридесет хришћана.³⁰ Средином јула бечка Пресс-е се позива на турске изворе који су писали о херцеговачкој побуни локалног карактера која је била лишена политичке тежине, а у којој је учествовало око три стотине људи у Невесињу и осамдесет из околине.³¹

Начин извјештавања бечке штампе, у првим данима устанка, критикован је у прашким дневним листовима о чему су „Српске новине“ писале више пута. Прашка „Политик“-а 12. јула 1875. године указује на превид у извјештавању о догађајима у Херцеговини од стране бечке агенције „Korrespondenz Bureau“ на начин да су један дан пласирали вијести да је устанак захватио тек неколико села, а већ наредног дана извјештавали су о слању два одреда турске војске из Сарајева према Мостару.³² И у наредним данима су „Српске новине“ објављивале интересантне дијелове полемика између иностраних листова, а у броју 168. пренијеле су текстове спорења руске и аустријске штампе поводом заштравања ситуације у Херцеговини. У бечком листу „Neue Frei Presse“ изнесене су критике поводом објављивања текстова у „Санкт-Петербурбске ведомости“-ма који су, према изнесеном ставу, додатно раширивали сукобе на Истоку.³³

на овце, умањење износа војнице на 15 пјастера годишње и завођење локалне полицијске управе и именовање чиновника из реда хришћана, „Санкт-Петербурбске ведомости“, бр. 175 од 6. јула 1875, стр. 3.

²⁹ *Српске новине*, бр. 161 од 21. јула 1875, стр. 897; И. Тепић, *нав. дело*, 370.

³⁰ *Српске новине*, бр. 154 од 12. јула 1875, стр. 867.

³¹ *Српске новине*, бр. 156 од 15. јула 1875, стр. 875.

³² *Српске новине*, бр. 154 од 12. јула 1875, стр. 867.

³³ *Српске новине*, бр. 168 од 29. јула 1875, стр. 925-926.

Од средине јула у „Српским новинама“ се појављују и саопштења руске и италијанске штампе на тему збивања у Херцеговини. Како је италијански лист „Opinione“ јављао, а „Српске новине“ 30. јула пренијеле, велике силе су савјетовале Порту о неопходности давања самоуправе и гарантовања права народима да учествују у одређивању висине пореске накнаде и тиме спријече даље урушавање темеља османске управе у њеним западним провинцијама.³⁴ Крајем јула, поруке о вијеку народности и поштовању народних права, проналазимо и у преузетим саопштењима из румунске „Presse“.³⁵ Ставови руске штампе дјелимично су одражавали национална осјећања и тежње побуњеног народа, у контексту солидарности међу православним словенским народима и жељи да се помогне и подржи њихова борба против Турске. С тим у вези, дио рубрике „Политички преглед“ од 11. јула, доноси занимљив цитат из новина „Одесский Вестник“³⁶ о догађајима у Херцеговини: „Може ли бити да ће тај бели облачак изчезнути са хоризонта и да не обрати веће пажње Европе на себе; али може и то бити да у том лежи олујина, која може имати ванредних последица.“³⁷ Текст у поменутим новинама пружа шири поглед на ситуацију у Херцеговини у контексту могућности ширења сукоба на Босну, Бугарску и Србију, у исто вријеме, не занемарујући утицај страног фактора и констатацију да ће о исходу одлучити планови „трих великих сила“.³⁸

Догађаји у љето 1875. године показали су слабости Тројецарског савеза, које су се, нарочито испољавале кроз примјер односа Аустро-Угарске према Босни и Херцеговини. Аустро-Угарска је у свакој прилици истицала важност очувања мира на Балкану док је радила на припремама за успостављање контроле над Босном и Херцеговином. Таква политика бечке владе се јасно осликавала и кроз дневну штампу која је, као што смо више пута истакли, у првим данима устанка, умањивала значај и обим борби које су се водиле у Херцеговини. Русија је за Аустро-Угарску, у исто вријеме, савезник и највећи ривал у балканској политици. С тим у вези, у Бечу се са посебним интересовањем пратило дјеловање руског амбасадора генерала Н. П. Игњатијева (1864-1877), који је уживао велико повјерење хришћана на Балкану и важио за најбоље обавијештеног страног дипломату у Турској. У два наврата, 15. и 20. јула бечка штампа је извјештавала о кретању

³⁴ *Српске новине*, бр. 169 од 30. јула 1875, стр. 929-930.

³⁵ *Српске новине*, бр. 170 од 31. јула 1875, стр. 933.

³⁶ „Одесский Вестник“ је основан 1827. године на иницијативу бесарабског генерал-губернатора кнеза Михајла Семјоновича Воронцова. Излазиле два пута седмично у Одеси, на руском и француском језику, а послије неколико година дио новина на руском језику излазио је одвојено. *Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона*, т. XXIA, СПб. 1897, 323.

³⁷ *Српске новине*, бр. 153 од 861.

³⁸ *Исто*.

руског амбасадора, који је почетком мјесеца стигао у Беч, из приватних разлога, да би исти напустио знатно прије времена, што је било у вези са узбурканом политичком атмосфером у Константинопољу.³⁹ Кратка посјета руског амбасадора Бечу привукла је велику пажњу тамошње политичке јавности, а као један од разлога његовог доласка наводило се јачање руско-аустријског пријатељства.⁴⁰

Послије посјете Бечу црногорског сенатора Илије Пламенца, приликом које је пренесена порука црногорског књаза о немогућности контролисања народа који је желио да се прикључи устанку, о чему су „Српске новине“ извјештавале 15. јула, и потврђених информација о првим успјесима устаника мијења се и став дописника листа „Allgemeine Augsburger Zeitung“ о цјелокупној ситуацији: „догађаји у Херцеговини још нису постали одиста важни, али опет да су важнији него што су били до сада не због успевања устаника у појединим сукобима, но што се незна да ли ће Црногорци (...) моћи задржати се да устаницима не притичу у помоћ“.⁴¹ Неколико дана касније, како би се показало да извјештаји турских извора нису одговарали реалној ситуацији и у многоме су се разликовали од других иностраних извора, „Српске новине“ 19. јула, преузимају дијелове извјештаја Дервиш-паше, које је неколико дана раније објавила бечка штампа, а који су свједочили о наводним успјесима Селим-паше у Невесињу и Селим-ефендије код Билеће.⁴² Узимајући у обзир озбиљност ситуације и напредовање устанка, у оквиру рубрике „Политички преглед“ Новине уведе нови одјељак под називом „О покрету у Херцеговини“ или краће „Покрет у Херцеговини“, који је садржавао више краћих саопштења иностране штампе о догађајима у Херцеговини.

Уз саопштења аустријске и руске штампе, у броју 162. „Српских новина“ проналазимо анализу британског листа „The Daily Telegraph“ о напредовању устанка у контексту политичких интереса и тежњи Русије и Аустро-Угарске.⁴³ Према писању „The Daily Telegraph“-а, аустроугарска промјена спољнополитичке оријентације, која је наступила 60-их година и подразумевала је њено окретање ка Истоку, а на конкретном примјеру се показала кроз њено интересовање за Босну и Херцеговину, могла је довести до нарушавања принципа неутралности у односу на Турску. Упркос томе што је стварала привид неутралности, хвалећи у извјештајима својих конзула стрпљење Портиних емисара у Невесињу, свима је био добро познат непријатељски став Аустро-Угарске према Турској у питањима која

³⁹ *Српске новине*, бр. 156 од 15. јула 1875, стр. 875.

⁴⁰ *Српске новине*, бр. 160 од 19. јула 1875, стр. 893.

⁴¹ *Српске новине*, бр. 156 од 15. јула 1875, стр. 875; *Српске новине*, бр. 157 од 16. јула, стр. 882.

⁴² *Српске новине*, бр. 160 од 19. јула 1875, стр. 893.

⁴³ *Српске новине*, бр. 162 од 22. јула 1875, стр. 901.

су се односила на Дунавске кнежевине, па се чини да није било основа за другачије поступање и у односу према Херцеговини.⁴⁴ За разлику од бечке штампе, која је у почетним извјештајима умањивала значај устанка, енглеске дневне новине су са више озбиљности и ширине сагледавале политички контекст стављајући у први план интересе великих сила. „Ми по свој прилици стојимо на прагу догађаја, који могу променити карту источне Европе“, наводи се у закључку текста у „The Daily Telegraph“-а.⁴⁵

„Српске новине“ су 26. јула пренијеле саопштење новина „Руский мир“ у коме се као услов за враћање поретка у турским провинцијама Херцеговини, Босни и Бугарској предлаже формирање једне „аутономне земаљске владе“ која би преузела одговорност праведног прикупљања пореза. С тим у вези, надовезују се на став других руских новина о неопходности да велике силе заузму став о побуњеној турској провинцији какав су својевремено показале у односу према Србији, Румунији и Грчкој.⁴⁶

Извјештавање бечких медија се до краја мјесеца јула измијенило на начин да су писали о повећању масовности устанка и ширењу дуж црногорске границе и дубровачке области.⁴⁷ „Српске новине“ од 24. јула преносе реакције бечких листова на турске поразе код Билеће и Невесиња. У истом извјештају се говорило о изложености Мостара устаничким нападима као и сукобима у Поповом пољу.⁴⁸ Према извјештавању „Pester Lloyd“-а од 25. јула устаници су опколили Требиње и паљењу турских села у околини.⁴⁹

До краја јула 1875. године, према извјештајима „Српских новина“, евидентан је пораст броја извјештаја и саопштења европске штампе, нарочито британских листова, о напредовању устанка у Херцеговини. „The Daily Telegraph“, „The Daily News“ и „The Standard“ су извјештавали свакодневно о развоју ситуације, износећи бројне опаске на рачун руског држања према устанку. У анализама поменутих часописа се изражава сумња да би Русија „узела Херцеговину за позориште, на ком би се покушало да се турска царевина обори“, јер на поменутом подручју не би могла да искористи све своје поморске и сувоземне снаге.⁵⁰ Увидом у садржај одабраних текстова стиче се утисак да је у европској јавности преовладавао став да је појава устанка последица злоупотреба у турском пореском систему услед чега су се, према писању „Шлеских новина“ „из очајања несрећници прихватили оружја“.⁵¹

⁴⁴ Исто.

⁴⁵ Исто.

⁴⁶ Српске новине, бр. 166 од 26. јула 1875, стр. 917.

⁴⁷ Српске новине, бр. 167 од 28. јула 1875, стр. 921.

⁴⁸ Српске новине, бр. 164 од 26. јула 1875, стр. 910.

⁴⁹ Српске новине, бр. 167 од 28. јула 1875, стр. 921.

⁵⁰ Српске новине, бр. 168 од 29. јула 1875, стр. 925-926.

⁵¹ И. Тепић, нав. дело, 368.

Устаничка прокламација Србији, Црној Гори и другим сусједима је објављена 31. јула 1875. године. Чланице Тројецарског савеза су настојале да се држе у строгој неутралности, док су Енглеска и Француска очекивале да ће Турска успјети да угуши устанак, који се јавио прије времена. У оба случају *status quo* је морао бити нарушен.

Први лист у Кнежевини Србији и званичан орган власти „Српске новине“ пружио је немјерљив допринос не само у афирмацији новинарства на нашим просторима већ и у постављању образаца за информисање јавности о раду државне управе, важнијим догађајима и приликама у земљи и иностранству као и прилозима из области културе и забаве. За потребе наше анализе прегледали смо двадесет и седам бројева „Српских новина“, и дошли до закључка да су јулска дешавања у Херцеговини, у оквиру рубрике „Политички преглед“ била присутна у готово свим бројевима. У првим данима јула, непосредно након стицања првих информација о немирима, Новине су преносиле саопштења аустријске штампе, док је у данима који су уследили, дио праксе постало цитирање навода и прилога руске, британске, чешке и италијанске штампе. Преносећи иностране вијести о почетку устанка у Херцеговини, „Српске новине“ су указивале на бројне разлике у њиховом интерпретирању и начину извјештавања о овом догађају. С тим у вези, повремено су преносиле и полемике између прашке и бечке дневне штампе која се најчешће водила око питања степена озбиљности борби у Херцеговини. Узевши у обзир све наведено, можемо констатовати да су „Српске новине“ захваљујући штампању иностраних извјештаја о оружаним сукобима на тлу Херцеговине током јула 1875. године, оставиле значајан траг и историјско свједочанство о почецима Велике источне кризе, као једном важном догађају из новије српске историје.

Необјављени извори:

Государственный архив Российской Федерации (ГАРФ)
Ф. 678 Александр II
Ф. 730 Николай Павлович Игнатъев

Литература:

Анђелковић Маја, Вулић Татјана, „Русија као тема у Новинама србским (крагујевачки период)“, *Наслеђе* 37, Крагујевац (2017), 171-184.
Екмечић Милорад, „Српски народ у Турској од средине XIX века до 1878“, *Историја српског народа*, књ. V-1, Београд 1994.
Екмечић Милорад, *Историјски значај устанка у Босни и Херцеговини, Радови из историје Босне и Херцеговине XIX века*, Београд 1997, 49-89.

Екмечић Милорад, *Стварање Југославије 1790-1918*, књ. 2, Београд 1989.

Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона, т. XXIA, СПб. 1897.

Јелавић Барбара, „Игњатијев у Цариграду 1876. године“, *Споменик Одељења историјских наука САНУ* 1991, 132-8.

Митровић Д. Јеремија, *Грађа за историју и библиографију српске периодике до 1920. године*, Београд 1984.

Ković Miloš, „Great Britain and the Consular Initiative of the Great Powers in Bosnia-Herzegovina in 1875“, *Balkanica L*, Београд (2019), 113-129.

Ković Miloš, „The Beginning of the 1875 Serbian Uprising in Herzegovina The British Perspective“, *Balkanica XLI*, Београд (2010), 55-71.

Павићевић Бранко, *Историја Црне Горе*, књ. IV т. II, Подгорица 2004.

Попов Чедомир, *Источно питање и српска револуција 1804-1918*, Београд 2008.

Тепић Ибрахим, *Босна и Херцеговина у руским изворима 1856-1878*, Сарајево 1988.

Штампа:

Просветни гласник, прва половина 1913. године

Санкт-Петербуржские ведомости, бр. 175, 6. јул 1875. године

Српске новине, бр. 144–170, јул 1875. године

Summary

Maја Laković, Tatjana Vulić

FOREIGN REPORTS ON THE BEGINNING OF THE GREAT EASTERN CRISIS IN THE NEWSPAPER “SRPSKE NOVINE”

The Great Eastern Crisis (1875-1878) is considered one of the turning points in recent Serbian history, which occurred as a result of decades of agrarian and social dissatisfaction and the desire for the national liberation of the Christian population from the Turkish authorities. In historiography, the eastern crisis encompasses a somewhat wider chronological framework, and its beginnings are related to the uprising in the village of Krekovi, near Nevesinje, on July 9, 1875. In a short time, the uprising spread to Bosnia, and then to the Macedonian, Bulgarian and Kosovo territories. Taking into account the fact that this issue has attracted a lot of attention from the European public, the subject of this paper is the reports and announcements of the foreign press about the beginning of the Great Eastern Crisis, which “Srpske Novine” published in parts or in whole

during July 1875. Due to the relatively fast flow of information and the use of telegraph services, the press was, at that time, an extremely important source. Based on the offered foreign reports and announcements, which were published almost daily by “Srpske Novine”, we analyzed the first conflicts in Herzegovina, in July 1875, in order to bring closer the way in which the appearance of the uprising was interpreted on the pages of the European press.

